

Portret van Petrus Plancius (1552-1622) in zijn laatste levensjaar.

Petrus Plancius, predikant en geograaf

Jozef Bossu
Dentergem-Oeselgem (B)

Petrus Plancius (Pieter Platevoet) werd geboren in 1552 te Dranouter. Tegenwoordig is dat een deelgemeente van Heuvelland op de Franse grens, toen was het gelegen in de kasselrij Belle in het „Westkwartier”, ook „Westlant” en „Westvlaanderen” geheten. Net rond de tijd dat Pieter het levenslicht zag, had de crisis in de lakennijverheid toegeslagen. Een groeiende vervreemding tussen een proletariaat van loontrekkenden en enkele grote ondernemers was daarvan het gevolg. Er heerste een klimaat van onzekerheid en sociale onrust, en nieuwe opvattingen over kerk en maatschappij vonden een gretig gehoor.

Dat vader Platevoet zijn zoon een verzorgde opvoeding kon geven en hem in het buitenland kon laten studeren, wijst erop dat hij vermogend was. Dat Pieter voor zijn studies in de theologie, geschiedenis, talen, exacte wetenschappen en aardrijkskunde naar het protestantse Duitsland en Engeland trok, toont aan dat de familie Platevoet de reformatorische ideeën aanhing. Voor die tijd bezocht hij de Latijnse school in het industriestadje Noordschote, waar het calvinisme sterk geïnfiltreerd was. De strenge repressie door de overheid van de in heel het Westkwartier snel aan invloed winnende nieuwe leer veroorzaakte een aanzienlijke emigratie naar Londen, Emden en Sandwich. Vanuit de aldaar gestichte vluchtelingenkerken kwamen predikanten naar het moederland over en werden

Inname van Mene door de Malcontenten op 1 oktober 1578. Gravure door Frans Hogenberg.

gewapende invallen voorbereid en uitgevoerd. Pieter Platevoet groeide op in een klimaat van wederzijds geweld, wreedheid en wraakneming. Hij was veertien jaar toen op 10 augustus 1566 onder leiding van Jacob de Buyzere het Sint-Laurensklooster van Steenvoorde werd vernield, het signaal tot de beeldenstorm die vanuit het Westkwartier als een wervelwind over de Nederlanden joeg.

Na zijn studies in het buitenland werd ds. Plancius, volgens zijn eerste biograaf Willem Baudartius, „in den jaere 1576 tot het Predickamt beroepen, ende gesonden om in verscheydene plaatsen van West-Vlaenderen onder het Cruyce den ghecruysten Christum te prediken”, namelijk in de kasselrij Belle en omgeving, zijn geboortestreek.

In een klimaat van feitelijke opstand van de Staten-Generaal tegen landvoogd Don Juan en de daarmee gepaard gaande wanorde greep Plancius de gelegenheid aan om in het begin van 1577 zijn activiteit naar Brabant te verleggen. In Mechelen, Brussel en Leuven trad hij op als predikant en wist er tal van calvinistische kerkgemeenten te stichten. Volgens Baudartius

lukte het hem meer dan 25.000 mannen en jongelingen, om van de vrouwen niet te spreken, tot fervente aanhangers van de nieuwe leer te bekeren. Onvermoeibaar reisde hij de dorpen in Brabant af en oefende zijn ambt dag en nacht uit, zonder zich om enige vergoeding te bekommeren. Zijn taak was blijkbaar niet zonder gevaar. Eens toen hij in Mechelen aan het preken was, deden soldaten van de landvoogd een inval. De predikant ontsprong de dans maar ouderling Pieter Panis werd gevangen gezet en terechtgesteld.

In het jaar 1578 vinden we Plancius terug als predikant in Menen. Hij was binnen de stad toen de „malcontenten” er op 1 oktober onverwachts binnenvielen en kon maar op het nippertje aan hun handen ontkomen door de Leie over te zwemmen, met achterlating van al zijn bezittingen. Zijn bibliotheek werd later te Ieper in het openbaar verbrand. Dan maar terug naar Brussel, waar de magistraat vele calvinisten telde en waar van 1 mei 1581 af de uitoefening van de katholieke eredienst geschorst werd. Hij was daar zeven jaar predikant. Vanaf 1582 kwam zijn gemeente in financiële moeilijkheden en deed hij een herhaald beroep op de kerkeraden van andere steden om bij te springen. Toen op 13 maart 1585 Brussel voor Farnese capituleerde, vluchtte Plancius als soldaat verkleed de stad uit. Hij had redenen te over om het akkoord tussen de landvoogd en de stad te wantrouwen „wel wetende, dat hy seer int ooghe des Princes van Parma was ende aller der ghenen die by ofte omtrent hem waren”. Hij ontkwam naar Bergen-op-Zoom. Na de val van Antwerpen was Plancius overtuigd dat hij in het Zuiden voorlopig niets meer te zoeken had. Hij heeft Vlaanderen niet weergezien.

Nog in december 1585 werd hij te Amsterdam als vijfde predikant bevestigd. Hij had er de handen vol met predikatie, huisbezoek en kerkeraadsvergaderingen. Vanwege zijn bekwaamheid werd hij door de kerkeraad naar verscheidene synoden afgevaardigd en daar herhaaldelijk tot voorzitter gekozen. Als permanent afgevaardigde op de Noordhollandse synoden maakte hij zich verdienstelijk met het afnemen van het examen van kandidaat-predikanten, het indienen van verzoekschriften bij de Staten, de uitvoering van de synodebesluiten en de bevei-

liging van de kerk tegen de dwaalleer. Hij was een fundamentalistisch en onverdraagzaam calvinist en viel scherp en zelfs grof uit zowel tegen wederdopers, lutheranen, libertijnen als tegen joden en roomsen. Toen hij in 1604 de „ongodsdienstigheid” van de Leidse universiteit aanpakte, kreeg hij van prof. Cunaeus in een brief het verwijt te horen dat hij vaak slecht voorbereid de preekstoel beklom, dan maar over geografie en astronomie vertelde en dat hij, als dat ook niet vlot verliep, onverwachts naar Leiden toog om de professoren scheldwoorden naar het hoofd te slingeren. Toen Plancius samen met andere collega’s eens een voorstel deed alle niet goede gereformeerden uit de stad te bannen, had burgemeester C.P. Hooft het over „een nieuwe Spaanse inquisitie”.

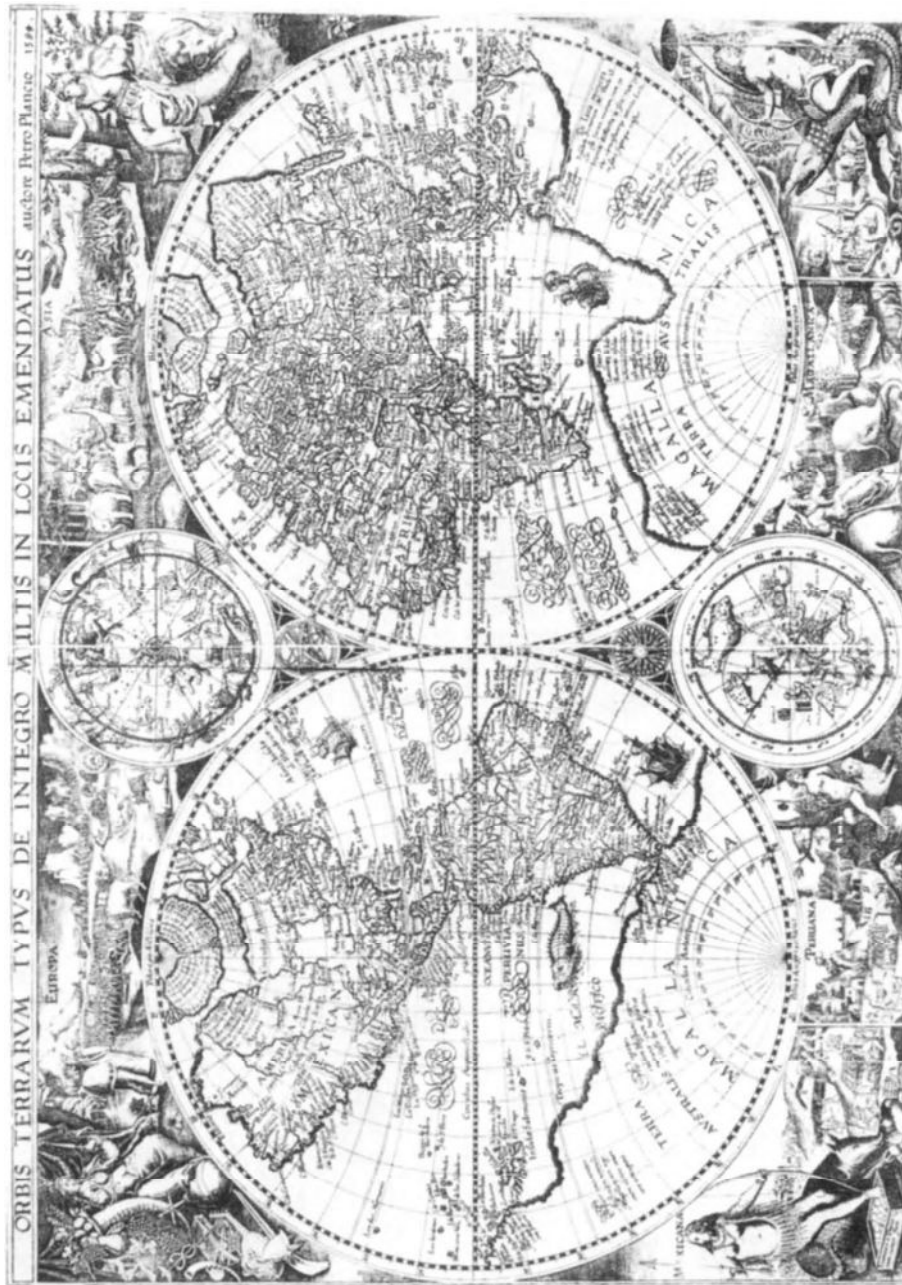
Een oud zeer in de Nederlandse hervorming was de tegenstelling tussen de meer vrijzinnige „rekkelijken” en de streng orthodoxe calvinisten, de „preciezen”. Beide richtingen groepeerden zich uiteindelijk rond twee Leidse hoogleraren: Jacobus Arminius (Oudewater 1560 - Leiden 1609) en Franciscus Gomarus (Brugge 1563 - Groningen 1641). Gomarus stelde, hierin Calvijn volgend, dat God door Christus’ verdiensten souverain een beperkt aantal mensen voor het eeuwig heil bestemde en de anderen aan de verwerping overleverde. Arminius daarentegen wilde én Gods souvereiniteit én de menselijke verantwoordelijkheid bewaren en leerde dat alwie zich op Christus beriep gered kon worden, zoniet dan werd God tot „auteur van de zonde” gedegradeerd. Ook verzette hij zich tegen het confessionalisme van Gomarus en zijn eis dat de overheid met haar eigen middelen het ware geloof diende te beschermen en te privilegiëren. Plancius en de meeste Vlaamse en Brabantse inwijkelingen wierpen zich op als kampioenen van „het ware geloof” en bestempelden de arminianen met „adderengebroedsel en pestilentiën, nachtuylen, lasteraars en falsarissen”. Het was voor een goed deel aan Plancius te danken dat door de synode van Dordrecht (1618-1619) de arminianen of remonstranten veroordeeld werden en het strenge calvinisme voortaan de dienst uitmaakte.

Eenmaal in Amsterdam kreeg Plancius al snel contact met uitgeweken Vlamingen en Brabanders. Voor en na de val van

Antwerpen (1585) zochten veel handelaars, kunstenaars, predikanten en geleerden een toevlucht in de stad die geroepen was om de rol van de Scheldestad als wereldhaven over te nemen. Daar waren o.a. Olivier Brunel uit Leuven, handelaar en verkenner van de Noordrussische kust, de kooplieden Balthasar de Moucheron, Gilles Hooftman, Willem Usselinx en Isaac Lemaire uit Antwerpen, en vervolgens Zuidnederlandse cartografen en uitgevers als Cornelis Claeszoon, Judocus Hondius en Petrus Kaerius. Zij hadden één gezamenlijk doel: de krachten van Holland mobiliseren om het Spaanse handelsmonopolie in Indië en Amerika te breken. Ingebracht kapitaal schiep de mogelijkheid voor het organiseren van stoutmoedige verkenningstochten buiten Europa. Dank zij voortdurende observatie van de vaarroutes en de wetenschappelijk-geografische verwerking slaagden deze ondernemingen. Predikant Plancius werkte er van meet af aan met zoveel inzet en deskundigheid aan mee, dat hij binnen de kortste keren algemene erkenning vond als grote bezieler van de overzeese ondernemingen en onbetwiste autoriteit op het gebied van maritieme cartografie en zeevaartkunde.

Plancius' eerste vijf kaarten zijn te vinden in een bijbeluitgave van 1590. Eén ervan is een „Beschrijvinghe der geheeler werelt” in twee halfronden, naar een soortgelijke kaart van Rumold Mercator, die drie jaar daarvoor het licht zag. Plancius bracht verbeteringen aan en plaatste tussen de twee halfronden twee kaartjes van de sterrenhemel, ook in twee halfronden, een gewoonte waaraan hij op zijn volgende wereldkaarten trouw zal blijven en die zijn grote belangstelling voor de astronomie verraadt.

Twee jaar later verraste hij zijn tijdgenoten met zijn „Nova et exacta terrarum orbis tabula geographica ac hydrographica”, een kwadratische platkaart van de hele wereld, 146 bij 233 cm metend (het kaartvlak zelf: 106 bij 214 cm) en aan de evenaar op schaal van 1:18.500.000. Zij was gegraveerd door Joannes en Baptista van Deutecum in achttien platen of bladen met bijkomende smalle stroken voor de randen en werd uitgegeven door Cornelis Claeszoon. De exemplaren bestemd voor de Spaanse Nederlanden droegen de naam van de Antwerpse uit-

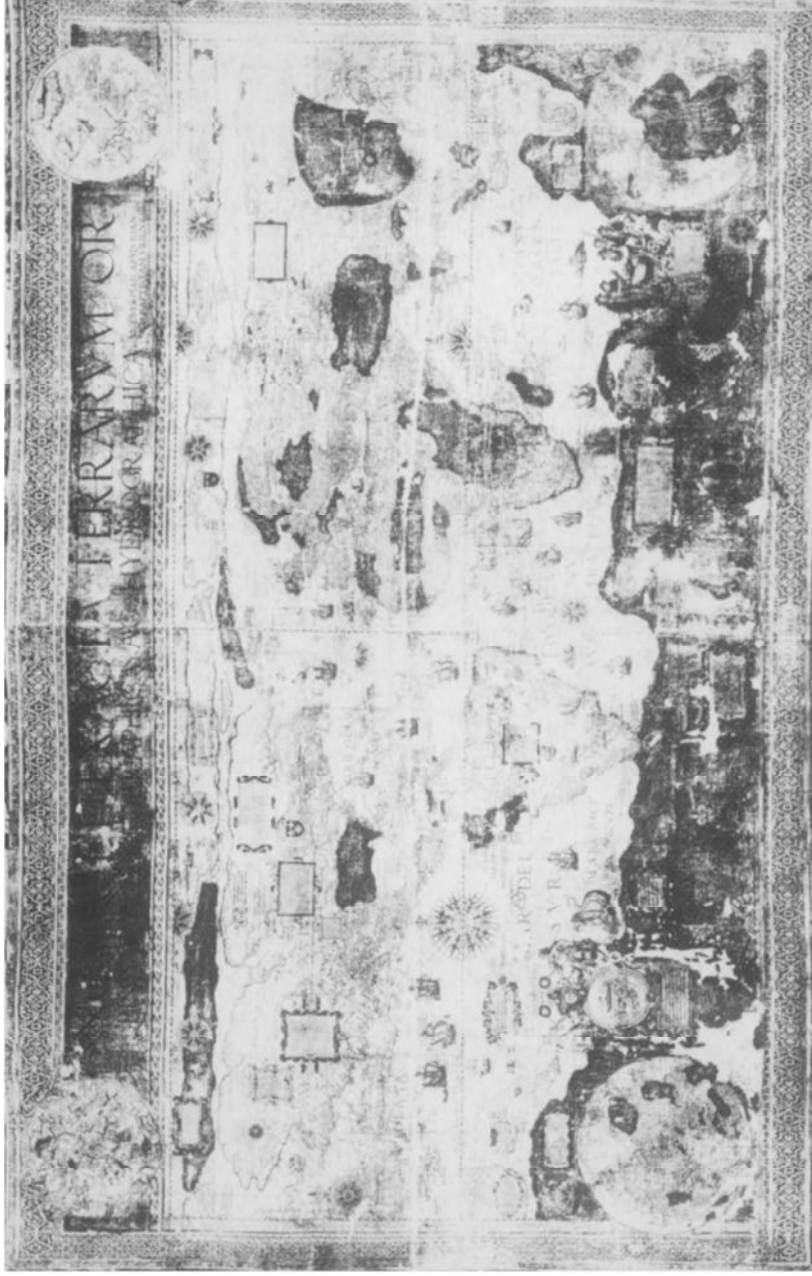

Plancius' wereldkaart in twee halfronden, 1590. Uitgave 1594.

gever Joannes Baptista Vrient; die naam stond gedrukt op een opgekleefd strookje papier dat de naam van de auteur verborg. Zelfs Plancius' naam werd in de Zuidelijke Nederlanden streng geweerd. Daarentegen moest een opdracht aan aartshertog Albrecht van Oostenrijk de kaart een Spaans en katholiek tintje geven.

Het enige overgebleven exemplaar van deze kaart wordt bewaard in het Colegio del Corpus Cristi te Valencia (Spanje). Zij dook in 1892 op ter gelegenheid van een tentoonstelling en werd door F. Van Ortrooy aan Plancius toegeschreven. Na de facsimile-uitgave door F.C. Wieder is zij niet meer in het openbaar getoond. In 1975 werd de kaart door het Centro Nacional de Restauración van Madrid gerestaureerd. De naam van de auteur kwam aan het licht en na verwijdering van de 19de-eeuwse binnenfries onderaan werd het weer mogelijk de zestien kolommen tellende beschrijving van de wereld te lezen. Bijzonderheden over landen en volkeren geven de 71 over de hele kaart verspreide Latijnse inscripties waarvoor geput werd uit bestaande reisverhalen.

De titel van de kaart is links en rechts geflankeerd door de halfronden van de sterrenhemel. Onderaan, aan beide uiteinden van het zuidpoolgebied, vinden we als inzet het noordelijk en het zuidelijk halfrond, een werkwijze die bij een dergelijke projectie gebruikelijk is. Talrijke windrozen over heel de kaart verspreid projecteren de kompaslijnen. De nulmeridiaan loopt door het eiland Santiago, een van de Kaapverdische eilanden, en door S. Michael en S. Maria van de Azoren. Slechts aan de randen van de kaart vinden we een gradenindeling. Naar de vorm heeft Plancius zich op Mercators grote werelkaart „ad usum navigantium” van 1569 geïnspireerd. De inhoud van de kaart van 1592 is evenwel rijker, aangezien de auteur zijn voordeel kon doen met de intussen snel gegroeide geografische kennis. Dat Plancius niet slaafs Mercator navolgde, blijkt uit de verbeterde vorm van Amerika, Zuid-Azië en de eilanden van de Indische archipel. Hij onderscheidt zes werelddelen: Europa, Azië, Afrika, Noord-Amerika (America Mexicana), Zuid-Amerika (America Peruana) - een nieuwigheid! - en Magellanica (Terra Australis) lopend van de Straat van Magellaan tot

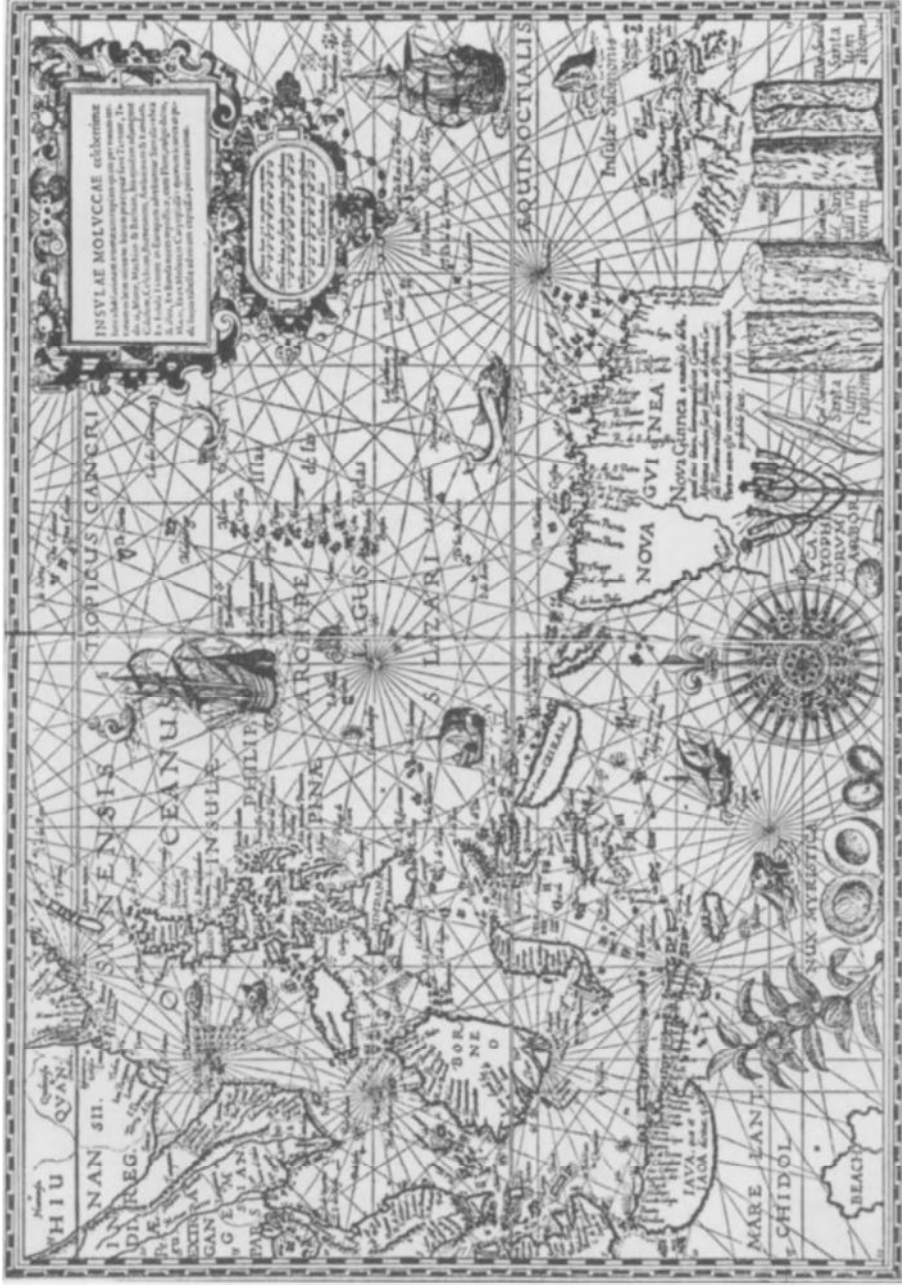

Plancius' grote wereldkaart „Nova et exacta terrarum orbis tabula geographica ac hydrographica” vóór de restauratie.

Nieuw-Guinea. De noordpool wordt ook hier voorgesteld als de legendarische hoge en zwarte rots en is omringd door vier op middeleeuwse voorstellingen teruggaande eilanden. Een magnetische pool wordt ten noorden van Noord-Amerika en een andere ten noorden van Azië gesitueerd. Plancius schenkt ook veel aandacht aan de beschrijving van het binnenland, zodat de aanspraak op „land- en zeekaart” in de titel gerechtvaardigd is. Onder Zuid-Afrika richt de auteur zich tot de „Geographiae Studioso”. Hij geeft hem zijn bronnen op: hij vergeleek Spaanse en Portugese zeekaarten voor de vaart op Amerika en Indië en ander cartografisch materiaal van verschillende herkomst. Een met veel zorg bijgewerkte zeekaart van de hele wereld en veertien deelkaarten met de beschrijving van landen en zeeën, alle uit Portugal, kwamen daarbij op de eerste plaats.

Deze kaart die door Plancius op 15 april 1592 aan de Staten-Generaal werd aangeboden en waarvoor hij 300 gulden als vergoeding ontving - ze kostte drie gulden en tien stuivers, afgezet één gulden meer - is een grootse synthese van wat op dat moment over onze aarde bekend was. Zij doorbrak meteen de enge Europese grenzen van de Hollandse cartografie en nodigde uit tot de vaart naar alle windstreken. Zelfs al zou Plancius slechts de auteur van die ene kaart zijn, dan nog zou dit voldoende zijn geweest om hem, na Mercator, de eerste plaats onder de cartografen van de eeuwwisseling toe te kennen.

In hetzelfde octrooi waarin aan Cornelis Claeszoon door de Staten-Generaal de toelating werd verleend tot het drukken van Plancius' grote wereldkaart, ontving hij ook het privilege voor de uitgave van 25 partiële zeekaarten die in 1590 door de Portugees Bartholomeo de Lasso, cartograaf van de Spaanse koning, waren getekend. Van deze kaarten die Claeszoon in 1591-92 door bemiddeling van Plancius verworven had, zijn er acht bekend. Door Plancius omgewerkt en met nieuwe bijzonderheden verrijkt - waarbij hij de schaal en de vormgeving van de kusten overnam - werden ze door Joannes van Deutecum meesterlijk gegraveerd en tussen 1592 en 1594 door Claeszoon uitgegeven. Alhoewel de naam van de auteur ontbreekt moeten ze, na vergelijking met zijn grote wereldkaart en zijn kaarten

Kaart van de Oost-Indische archipel, ca. 1593. Door Plancius naar B. de Lasso.

van Frankrijk en Italië die wèl zijn naam dragen, aan Plancius worden toegeschreven. Ze zijn het resultaat van zijn niet aflatende en de nieuwste informatie op de voet volgende studiejver. De kaarten omvatten het grootste deel van de kusten van de wereld en zijn de eerste reeks Nederlandse zeekaarten van buiten Europa die aan de Hollandse zeevaarders ter beschikking werden gesteld. (Lucas Janszoon Waghenaer, de auteur van de eerste zeeatlas, had alleen de westelijke en de noordelijke kusten van Europa opgenomen). De acht kaarten beschrijven de volgende gebieden: Canada en oostelijk Noord-Amerika; het noordelijk deel van Zuid-Amerika; het zuidelijk deel van Zuid-Amerika; Noord-West Afrika en Noord-Oost Brazilië; Zuid-Afrika; de Azoren, de Kanarische eilanden en de daartegenover gelegen kusten van Spanje, Portugal en Afrika; Europa. Een laatste kaart met als titel „de Molukken” beschrijft bijna de gehele Oost-Indische eilandengroep en vertoont als een soort versiering, behalve statige karvelen en glazig kijkende zeemonsters, de afbeelding van nootmuskaat, kruidnagel en sandelhout, met de bedoeling de toeschouwer te laten dromen van de specerijeneilanden en de commerciële mogelijkheden die aldaar voor de overschrokken zeevaarder voor het grijpen liggen.

Alhoewel Plancius' cartografisch werk zeer omvangrijk moet zijn geweest - F.C. Wierd geeft 80 titels van kaarten waarin hij zijn hand meent terug te vinden - is het onmogelijk hiervan een exacte inventaris op te maken vanwege de geheimhouding die bij zijn werk en de overzeese vaart geboden was. De resultaten van zijn arbeid werden ook nooit in een atlas gebundeld. Hondius, Blaeu en veel anderen hebben er hun profijt mee gedaan. Vermelden we nog zijn belangrijke kaart van de Middellandse Zee, de „Thalassographica tabula totius Maris Mediterranei...” Zij werd door Judocus Hondius gegraveerd en in 1595 door C. Claeszoon in Willem Barents' „Nieuwe beschryvinghe ende caertboeck vande Midlantsche Zee” uitgegeven. De kaarten van de predikant-geograaf zijn, zoals de traditie het wilde, getekend in de kwadratische projectie, zo geheten omdat hierin alle graadvelden kwadraten zijn. Richtingen en

Plancius lesgevend aan kandidaat-stuurlieden in de Oudezijds kapel. Titelpagina atlas van J. Colom, 1652.

afstanden kunnen op zulke kaarten niet exact weergegeven worden. In de overtuiging dat de Mercatorprojectie met haar hoekgetrouwheid veel beter geschikt was, gaf Plancius, o.a. voor de Indiëvaart om de Noord en die om de Kaap, aan de kapiteins kaarten in deze projectie mee. Dat werd hem niet in dank afgenomen door de stuurlieden die de nodige ontwikkeling misten en niet in staat waren de afstanden op zo'n kaart te berekenen. Het duurde heel lang voor deze projectie algemene ingang vond.

Meer succes kenden de „gebulte kaarten”, eigenlijk delen van de aardglobe met de werkelijke vorm van zeeën en landen. Zo kreeg Van Neck op zijn Indiëreis van 1598 elf „ronde pascaerte” mee.

Hoogst gewaardeerd op de schepen waren de globen. Ook hiervoor heeft Plancius een niet geringe bijdrage geleverd. Hij

begon zijn loopbaan als sterrenkundige in de hoedanigheid van auteur of tenminste van medewerker bij de constructie van Van Langren's hemelglobe van 1589. Later werkte hij met Hondius mee, toen deze in 1598 de globes van de Engelsman Molyneux opnieuw uitgaf. Plancius tekende de loxodromen op de aardglobe van Hondius en bewerkte de hemelglobe van Petrus Kae-rius.

Plancius was heel nauw betrokken bij de Hollandse „Vaert van by Noorden-om t'onderzoeken" met de bedoeling in noord-oostelijke richting een nieuwe en kortere route naar Indië te vinden, die bovendien buiten het bereik van het Spaanse scheepsgeschut zou liggen. Veelvuldig gebruik werd gemaakt van de uit het Engels in het Nederlands vertaalde scheepsjournalen van Pet en Jackman, die in 1580 de Karische Zee langs de gelijknamige poort binnenvoeren. Plancius en zijn tijdgenoten schatten de afstand tussen Nova-Zembla en het promontorium Tabin, naar hun mening de laatste kaap van de IJszee voordat China langs de Straat Anian (de Beringstraat) bereikt kon worden, alsmede de moeilijkheden van de tocht al te gering. Daarbij kwamen dan nog de meningsverschillen over de te nemen vaarroute. Jan Huyghen van Linschoten wilde de Mare Tabin door de Straat Waigatsj (Straat Joegor), dus onder Nova- Zembla, bereiken. Plancius verkoos tot elke prijs het pakijns van de Karische Zee te ontwijken, in eerste instantie door Nova- Zembla langs de west- en noordzijde te omvaren en later door nog hoger, op ca. 80° noorderbreedte een weg onder de pool te zoeken, daarbij geleid door het geloof in een ijsvrije poolzee. Alhoewel Bereneiland en Spitsbergen werden ontdekt en Plancius' naam aan een kaap op Nova-Zembla werd gegeven, mislukten de drie expedities van 1594 en de twee volgende jaren in hun eerste opzet. In september 1597 raakte Barentsz op de oostkust van Nova-Zembla zijn schip in het ijs kwijt, was verplicht te overwinteren in „Het behouden Huys" en stierf op de terugweg. Ondanks de mislukkingen bleef Plancius geloven in een ijsvrije poolzee met een relatief mild en gezond klimaat en een doorgang langs deze weg. De expedities van 1609 (Hudson) en 1611 (May) in noordwestelijke richting ondernomen, stelden voorgoed een einde aan deze mythe.

Beursgebouw van Amsterdam. Claes Janszoon Visscher, 1612.

Liep de vaart om de Noord op een ontgoocheling uit, de tochten naar Indië om Kaap de Goede Hoop boekten een compleet succes. Aan Plancius komt de eer toe de wegbereider en architect te zijn van deze ontzaglijke ondernemingen. De oprichting in 1594 van de „Compagnie van Verre” in dienst van de Indiëvaart was in grote mate te danken aan zijn initiatief. Hij was een van de bewindhebbers (lid van het beheer), wierf participanten voor de financiering, tekende zelf in op een aanzienlijk pakket aandelen en berekende de export- en importmogelijkheden. Aan zijn wetenschappelijk advies, zijn kennis van winden en zeestromingen, zijn instructies, zijn kaarten en instrumenten is het te danken dat de schepen een verantwoorde route konden volgen. Bij hun terugkomst leverden de kapiteins dadelijk de meegekregen stukken, de door hen ingewonnen inlichtingen, bij Plancius in. Hij verwerkte dit materiaal in kaarten en „memories”. Zijn autoriteit was zo algemeen aanvaard, dat alle beslissingen van enig belang pas werden genomen na in-

winning van zijn mening. Omdat, vooral in het begin, gebrek was aan deskundigen gebruikte predikant Plancius de Oudezijds kapel als klasselokaal om kandidaat-stuurlieden te onderrichten in de theoretische en praktische zeevaartkunde. Met het door hem uitgereikte getuigschrift op zak konden ze zich bij de compagnie aanmelden.

De hydrografische informatie voor de vaart op Indië haalde Plancius in de eerste plaats uit Portugal. Vooral de langs geheime wegen verworven scheepsjournalen, portulanen en bijzondere inlichtingen waren belangrijk. Zo werden de gebroeders De Houtman op het einde van 1592 „ter secrete informatie” naar Lissabon gezonden, waar ze op beschuldiging van spionage in de gevangenis terecht kwamen ; pas in 1594 waren ze weer thuis. Ook mogen niet onvermeld blijven het „Itinerario, Voyage ofte Schipvaart... naer Oost ofte Portugaels Indien” en de „Beschryvinghe van de gantsche custe van Guinea, Manicongo etc.” van Jan Huyghen van Linschoten.

Een eerste reis (1595-97) onder het bevel van Cornelis de Houtman was geen financieel succes en toch erg belangrijk: de poort was open en de weg was gebaad. Een tweede tocht (1598-99) onder Neck en Warwijck bracht aanzienlijke winst en schreef de eerste bladzijde van het glorieuze verhaal over Hollands Gouden Eeuw.

Een probleem dat Plancius nooit losliet, was de bepaling van de geografische lengte op zee. Zijn methode steunend op een vermeend verband tussen de grootte van de kompasafwijking en de lengte, en het door hem ontworpen instrument om die lengte te vinden, konden het probleem, ondanks jarenlang en intensief onderzoek, niet oplossen.

In 1602 smolten de bestaande maatschappijen samen tot de Verenigde Oostindische Compagnie. Plancius' verhouding tot de V.O.C. is niet erg duidelijk. Hoewel hij haar eerste cartograaf was, zou hij in 't geniep samen met haar vijanden tegen haar monopolie gekomplotteerd hebben.

Reeds in de jaren negentig was de Hollandse belangstelling voor West-Indië en Zuid-Amerika snel toegenomen. Plancius bezorgde het cartografisch materiaal en gaf daarbij als finan-

cieel betrokkene blijk van een voor een vroom predikant buitensporige gewinzucht. Toen hij met twee vrienden anderhalf procent op de totale uitvoer uit Brazilië en Guyana eiste, gingen de Staten-Generaal, die hem trouwens voor zijn diensten altijd ruim vergoed hadden, op deze inhaligheid niet in. Dat Plancius actief deel nam aan de handel op Nieuw-Nederland verdient ook vermelding

En toch bleef Plancius bij dit alles predikant. Hij mag namelijk de vader van de Hollandse calvinistische zending genoemd worden. Hij ijverde voor de aanwezigheid van zielzorgers op de schepen en pleitte voor een vorm van missionering bij de plaatselijke bevolking.

Toen Petrus Plancius op 15 mei 1622 overleed, was de Hollandse handelsmacht in de landen van overzee stevig gevestigd. Vanwege zijn bijzonder grote bijdrage hiertoe had hij de achting en de erkentelijkheid van zijn landgenoten mogen ervaren.

Geraadpleegde werken:

- WILLEM BAUDARTIUS, *Memorien* dl.2, 4de boek, 1625.
ROGER-A. BLONDEAU, *Geuzen in de Westhoek*, Brussel 1988.
J. BRIELS, *De Zuidnederlandse immigratie, 1572-1630*, Haarlem, 1978.
JOHAN DECAVELE, *De dageraad van de reformatie in Vlaanderen (1520-1565)*, Brussel 1975.
ANTOINE DE SMET, *De Hollandse kartografie*, Brussel 1971, Tentoonstellingscatalogus.
Idem, PLANCIUS PETRUS, *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl.6, Brussel 1974, kol. 781-805.
JAN HARDEMAN, *Petrus Plancius*, Dranouter 1973.
J. KEUNING, *Petrus Plancius, theoloog en geograaf, 1552-1622*, Amsterdam 1946.
C. KOEMAN, *Miscellanea cartographica. Contributions of the history of cartography*, Utrecht 1988.
C. LEMOINE-ISABEAU, *Belgische cartografie in Spaanse verzamelingen van de 16de tot de 18de eeuw*, Brussel 1985. Tentoonstellingscatalogus.
W. NIJEN HUIS, *Pluriformiteit van het Nederlands calvinisme etc.*, Alg. Gesch. der Nederlanden, dl.6, p.332-343, Haarlem 1979.
F.C. WIEDER, *Monumenta Cartographica*, dl.2, 's-Gravenhage 1927.

Résumé:

Petrus Plancius (Pieter Platevoet) naquit en 1552 à Dranouter, petit village situé dans le West-quartier du comté de Flandre, de parents aisés et gagnés à la Réforme.

Après avoir suivi l'école latine de Noordschote, il se rendit en Angleterre et en Allemagne pour y étudier la théologie, l'histoire, les langues et les sciences exactes. En 1576, il fut envoyé en qualité de pasteur dans sa région d'origine. L'année suivante, il déplaça son champ d'action en Brabant et fonda à Malines, Bruxelles, Louvain et aussi à la campagne de nombreuses communes calvinistes. Il eut la chance d'échapper à l'arrestation et à l'exécution, tout comme à Menin, où il habitait en 1578, il parvint à échapper aux Malcontents. Sa bibliothèque fut plus tard brûlée en public à Ypres. Plancius se réfugia alors à Bruxelles, ville acquise à l'époque au calvinisme, où il exerça son ministère de pasteur jusqu'à la reddition de la ville à Farnèse le 13 mars 1585. En décembre de la même année, il devint pasteur à Amsterdam. En qualité de délégué du conseil ecclésial à divers synodes, il réussit à attirer l'attention sur lui par sa connaissance de la théologie et du droit ecclésiastique. Calviniste fondamentaliste et intransigeant, il combattit sans merci tout les hétérodoxes. Ses grossières diatribes du haut de la chaire visaient surtout les arminiens aux idées larges qui furent condamnés en 1618, en grande partie à son instigation.

Dès les premières années de son séjour à Amsterdam, Plancius se sentit appelé à collaborer à l'exploration des voies commerciales vers les Indes orientales et méridionales. L'essentiel de son attention se portait sur la cartographie scientifique. Il étudiait avec zèle toutes les données géographiques et hydrographiques sur lesquelles il pouvait mettre la main dans différentes sources étrangères, surtout portugaises: cartes marines, récits de voyages et journaux de bord. Un premier résultat de son étude fut la mappemonde de 1590, version améliorée d'une carte de Rumold Mercator. L'œuvre qui conférerait pour de bon à Plancius une place d'honneur dans l'histoire de la cartographie fut sa grande carte du monde de 1592, gravée par J. et B. van Deutecum et éditée par C. Claeszoon. Cette «Nova et exacta terrarum orbis tabula geographica ac hydrographica» était une magnifique synthèse des connaissances de l'époque en matière de géographie mondiale. La série de cartes partielles qui lui firent suite furent les premières cartes hollandaises à percer le cadre étroit des frontières européennes et à décrire les côtes de toutes les mers du globe.

En tant que conseiller scientifique et technique, Plancius ouvrit la voie aux grandes expéditions commerciales. Initialement, les Hollandais, précédés en cela par les Anglais, mettront tout en œuvre pour trouver une route maritime nord-orientale vers les Indes, à l'abri des vaisseaux de guerre espagnols. Les trois tentatives (de 1594 à 1597) pour découvrir un itinéraire le long de la Nouvelle-Zemble ou plus haut, à travers la mer polaire, vers le détroit d'Anian et de là vers la Chine se soldèrent par un échec. Les expéditions ultérieures en direction du nord-ouest ruinèrent la croyance de Plancius en l'exis-

tence d'une mer polaire libre de glaces et lui enlevèrent l'espoir d'atteindre les Indes par cette voie.

Le premier voyage de Cornelis de Houtman vers les Indes orientales par le Cap de Bonne Espérance (1595-1597) ouvrit d'emblée la route vers les îles aux épices et l'édification de la puissance économique hollandaise du Siècle d'Or. Tant qu'il vécut, le pasteur Plancius demeura en la matière la grande autorité qu'on consultait dans toutes les décisions importantes. Il fournissait l'équipement géographique et hydrographique, et même des estimations d'exportation et d'importation concernant les expéditions. Il élaborait les consignes de navigation et se chargeait des cartes et globes et autres instruments de navigation. Les nouvelles trouvailles notées par les capitaines au cours de leur voyage sur mer et sur terre, l'itinéraire, les vents et les courants marins, parvenaient dès l'amarrage entre les mains de Plancius qui les intégrait dans le plus bref délai dans des cartes et des «mémoires». Son œuvre cartographique doit avoir été impressionnante mais en vertu du secret, elle ne put connaître une diffusion publique et ne donna pas lieu à la confection d'un atlas. Il fit également procéder à des observations astronomiques en vue de fabriquer des globes célestes et s'échina des années durant, mais sans succès, à découvrir le moyen de calculer la longitude géographique sur mer. Parce que, surtout dans les débuts, on manquait cruellement de pilotes compétents, Plancius fonda une école où il instruisait lui-même les candidats timoniers dans l'art théorique et pratique de la navigation.

Pasteur, il brisa une lance pour l'affectation d'aumôniers à bord des bateaux et se dépensa pour une forme de mission auprès des habitants des territoires compris dans la sphère d'influence hollandaise.

Comme administrateur de diverses compagnies, il prit activement part au commerce et fit parfois preuve d'une cupidité excessive. Bien qu'il fût le premier cartographe de la Compagnie Réunie des Indes Orientales, il ne craignait pas de comploter avec ses ennemis contre le monopole de cette dernière. Il mourut le 15 mai 1622.

(Traduit du néerlandais par Jacques Fermat).